

УДК: 631; 631.95

О. І. Панков,
Інститут агроекології і економіки природокористування НААНУ

СТАЛІЙ РОЗВИТОК У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. Сільське господарство України є одним з ключових рушіїв економіки держави. Одним з основних ресурсів сільського господарства є земельний ресурс. Наслідком інтенсивного використання ресурсу є втрата його цінності та можливості збереження для прийдешніх поколінь. У статті проаналізовано сьогоденний стан земельного ресурсу сільського господарства та певні державні програми, метою котрих є запровадження засад сталого розвитку у сільське господарство. Запропоновано збереження ресурсу шляхом впровадження державних цільових програм для сільського господарства, а також представлено ряд рекомендацій щодо покращення та розширення фокусу державних цільових програм у сільському господарстві.

Ключові слова: сталий розвиток, сільське господарство, державні програми.

Аннотация. Сельское хозяйство Украины является одним из ключевых двигателей экономики страны. Одним из основных ресурсов сельского хозяйства есть земельный ресурс. Результатом интенсивного использования ресурса есть утрата его ценности и возможности его сохранения для будущих поколений. В статье проанализировано сегодняшнее состояние земельного ресурса сельского хозяйства и некоторые государственные программы, целью которых есть внедрение принципов устойчивого развития в сельское хозяйство. Предложено сохранение ресурса путем внедрения государственных целевых программ для сельского хозяйства, а также представлено ряд рекомендаций в части улучшения и расширения фокуса государственных целевых программ в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельское хозяйство, государственные программы

Annotation. Ukrainian agriculture is one of the main engines for the state economy. Land is one of the main resources for agriculture. The result of intensive resource usage is loss of its value as well as possibility of its saving for future generations. This article analysis today's quality of the agricultural resource and selected governmental programs. It is proposed to save resource with help of the government programs. Also, the article presents recommendations for the governmental program focus improvement in agriculture.

Key words: sustainable development, agriculture, state programs

Постановка проблеми. Наслідками індустріальної революції та інтенсивного, подекуди надмірного, використання природних ресурсів людством є загроза глобальної екологічної катастрофи, яка спричиняє незворотний процес зміни клімату на планеті, підвищення рівня світового океану, опустелювання значних територій, кислотних опадів та деградацію екосистем. Усвідомлюючи глибину проблеми та її наслідки, світова спільнота вирішила об'єднати свої зусилля та намагаться забезпечити сталий розвиток суспільства за допомогою багатьох міжнародних ініціатив. Основною метою ініціатив є забезпечення такого економічного росту країн, при якому виконується умова паритетного існування людини та природи.

Сільське господарство та розвиток села є інтегральними важливими компонентами сталого розвитку. Стале сільське господарство включає в собі основні три складові – економічну, соціальну та екологічну. Ми не можемо розглядати сільське господарство як поодинокі системи, діяльність котрих націлена на збільшення виробітку сільськогосподарської продукції, а також збереження природної ресурсної бази. На практиці концепції сталий розвиток, стале сільське господарство та забезпечення продовольством пересікаються. Забезпечення продовольством та сталий розвиток у сільському господарстві мають спільні цілі.

Мета статті. Метою статті є висвітлення основних аспектів сталого розвитку у сільському господарстві. Аналіз сучасного стану сільського господарства України та стан впровадження державних цільових програм щодо сталого розвитку та впровадження сталого землекористування. Розробка пропозицій щодо розширення фокусу цільових програм метою яких є впровадження сталого розвитку у сільському господарстві України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробку системи сталого ошадного до природних екосистем землекористування було розглянуто у наукових працях таких видатних вітчизняних науковців як Бистрикова І.К., Благодатного В.І. Бриндзі З.Ф., Будзяка В.М., В'юна В.Г., Гордійчука А.А., Гуцуляка Г.Д., Лавейкіна М.І., Лукінова І.І., Мельника Л.Г., Мішеніна Є.В., Ніколієнка Т.С., Тарасової В.В., Трегубчука В.М., Фурдичка О.І., та інших. Також, серед зарубіжних робіт необхідно виділити таких науковців як Balzer R.B., Blackie M.J., Cassman K.G., Dixon, J., Eicher C.K., Evenson R.E., Farrow A., Foley J.A., Pieri C., Sachs J.D., та ін.

Процес реформування земельних відносин в Україні відбувається вже близько 20 років, але він так і не досягнув належного успіху у виконанні своєї основної мети – підвищення ефективності виробництва сільськогосподарського комплексу та зниження антропогенного навантаження на довкілля. Наукова робота в частині сталого землекористування набуває все більшого значення в Україні. Розробці методологічних підходів та практичних засад раціонального використання та охорони земельних ресурсів присвятили свої наукові роботи такі видані вітчизняні вчені як: Д.І. Бабміндра, С.Ю. Булігіна, В.В. Горлачук, Д.С. Добряк, О.П. Канаш, В.О. Леоньць, Л.Я. Новаковський, Б.І. Пархуць, І.А. Розумний, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк та ін.

Основний матеріал дослідження. Україна є серед держав, які підтримали міжнародні ініціативи збереження довкілля та обрали за основу свого розвитку концепцію сталого розвитку країни. Такий підхід забезпечує гармонізацію економічного, соціального та екологічного складників діяльності людини. Дана концепція була сформована у другій половині 80-х років і може бути охарактеризована як така, що задовольняє потреби сьогодення, не створюючи при цьому перешкод майбутнім поколінням у задоволенні їх власних потреб [1].

Домінуюча частина науковців погоджується, що діючи в напрямку досягнення сталого розвитку, можна забезпечити економічне процвітання нації та зменшити вплив на довкілля. Для повного розуміння даного підходу необхідно визначити що таке сталий розвиток та в чому полягає його сутність. Сталий розвиток (Sustainable development) – це термін, який є досить поширеним у науково-публіцистичній літературі західних країн світу. Українські наукові кола досить активно дискутують щодо достовірності та досконалості перекладу з англійської мови терміну «sustainability». Частина науковців відстоює позицію, що коректно перекладати даний термін як «збалансований», тобто *збалансований розвиток*, інша, як «сталій», тобто *сталій розвиток*. В результаті, провідні науковці пропонують замінити ustalений термін «сталій розвиток» на «збалансований розвиток», або ж використовувати у поєднанні цих слів. Для уникнення непорозумінь, у даній статті терміни

«сталій розвиток» та «збалансований розвиток» використовуються як тотожні.

Сталій розвиток – це такий розвиток людської діяльності, який включає в себе збалансоване врахування економічного, соціального та екологічного аспектів і враховує інтереси майбутніх поколінь. Іншими словами, швидкість використання природних ресурсів людством, не повинна перевищувати швидкості їх поновлення. Наші нащадки мають такі самі права як і ми на користування природними ресурсами та функціями екосистем.

Важливим аспектом є те, що в природі екологічний, соціальний та економічні складові розвитку є взаємопов'язані. Отже, зміна одного з елементів тягне за собою зміну інших двох. Як зазначено вище, сталій розвиток включає в себе три складові: екологічну, соціальну та економічну.

У процесі соціально-економічного розвитку суспільства, земельні ресурси відіграють значну роль як основа екосистеми, де існує людина та за допомогою котрої вона забезпечує своє існування. Екосистемою називають природний комплекс, що формується живими організмами та відповідним середовищем, котре забезпечує їх існування. В межах екосистеми живі та неживі організми взаємопов'язані між собою потоками обміну речовин та енергії.

Однією з унікальних якостей сільського господарства є те, що сільськогосподарське виробництво пов'язане з відновлюваними ресурсами. Цілком зрозуміло, що як і інші сектори економіки, де використовуються відновлювальні ресурси, сільське господарство зіштовхується з рядом конфліктів між економічним, соціальним та екологічним аспектами. Екологічно дружна практика сільського господарства розглядається як менш шкідлива до довкілля у порівнянні до традиційного виробництва. В той самий час, бажання споживачів включають, як велику кількість дешевих кінцевих продуктів сільськогосподарського виробництва, так і відсутність впливу на здоров'я людини та довкілля, а також збереження ресурсів для майбутніх поколінь. В результаті, має місце конфлікт між економічним, соціальним та екологічним аспектами.

Для вирішення конфліктів між економічним, екологічним та соціальним аспектами у сільському господарстві повинні бути розроблені відповідні стратегічні документи, які в подальшому будуть основою для розробки нормативних актів та державних програм підтримки розвитку еколого безпечної сільськогосподарської діяльності.

Слід зауважити, що Україна вже зробила ряд кроків в питаннях впровадження сталого розвитку на державному рівні. За останню декаду відбулися позитивні зрушення у сільському господарстві України, але, на жаль, вони не дали змогу вирішити соціально-економічні проблеми сільських територій. КМУ ухвалив розпорядження від 3 лютого 2010 р. №121-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року». Відповідно до розпорядження, міністерство аграрної політики разом з іншими зацікавленими центральними органами розробляє «Державну цільову програму сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року». Метою цільової програми є забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення рівня життя сільського населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва.

Екологічно дружне землекористування є одним з ключових факторів сталого розвитку агросектору України та зниження антропогенного впливу на довкілля. За часів Радянського Союзу значно розширено земельний фонд для сільськогосподарського призначення, що сприяло стрімкому розширенню культивування значної території країни. За даними Щурика [2], за перші роки незалежності України домогосподарствам передано 67% сільськогосподарських угідь, 81,4% - багаторічні насадження, 77% - перелоги, 69,4% - сіножаті, 69% - рілля та 55,5% - пасовища.

Новітні технології, які використовуються у сучасному сільському господарстві, спричинили і далі породжують породжувати екологічні проблеми. Це посилення ерозії ґрунтів, евтрофікація водойм та водо-потоків, використання шкідливих субстанцій, що забруднюють питну воду, подекуди отруєння живої природи та інше. Немало критиків зазначають, що не тільки приватні господарства, але й реалізації державних програм має систематичний негативний вплив на довкілля [3].

Відсутність сталого землекористування в Україні призвела до надмірної освоєності земель. За даними Марушевського Г. [4], в Україні освоєно близько 72% земельних ресурсів при допустимій нормі 60-65% загальної площі, розореність сягає 58% при допустимій нормі 40%. Для порівняння, в розвинених Європейських країнах цей показник не перевищує 32%. Також, у зв'язку з відсутністю сталого землекористування, на сьогоднішній день в Україні в кризовому стані перебуває лісогосподарський комплекс (ЛГК) (15,7% заліснення при оптимальних 22-25%). 57,4% загальної площі країни складають еродовані землі і цей показник збільшується з року в рік на 60-80 тис. га. Більше того, близько 20% українських земель є у незадовільному для використання стані в наслідок перенасичення ґрунтів рясом токсичних сполук.

Дані процеси потребують негайної реакції та спрямування їх в реверсному напрямку. На кінець 2009 р. 48,3% (22,2 млн. чол.) населення України є власниками землі, 7 млн. чол. отримали сертифікати, що засвідчують право власності на земельну ділянку, з яких 6,8 млн. чол. отримали державні акти права власності [5]. У приватному секторі створено 16,1 тис. аграрних господарств нового типу [6]. Ці дані говорять про те, що процеси приватизації сільськогосподарського сектору набувають оберти, позитивно впливають на розвиток ринкових відносин та конкуренції. З іншого боку, земельні власники мають у володінні земельні ділянки (паї), але на законодавчому рівні обмежено їх право продажу власності. Іншими словами, право землевласника не може бути реалізованим в повній мірі.

Сутність раціонального землекористування полягає в ефективній організації виробничих процесів, організації територій та використанні земельного ресурсу, що забезпечує оптимальний баланс між максимізацією прибутку від здійснення господарської діяльності та забезпеченні процесів відтворення ресурсу. Відповідно до чинного законодавства України, використання земельних ділянок має дві форми, а саме: право власності та право користування. Різниця між цими формами полягає в тому, що землекористування це право на користування ділянкою, котра знаходиться у комунальній або державній власності [7], а право власності засвідчує право володіння земельною ділянкою.

Мельник Л.Л [5] стверджує, що з точки зору раціонального землекористування найефективнішим для господарства є поєднання землеволодіння із землекористуванням. Слід зазначити, що раціональне використання земельної ділянки може відбуватися і при орендних відносинах, але тільки на умовах довготермінових економічних взаємовідносин між землевласником та орендарем. Для вирішення базових проблем та запровадження системного реформування сільськогосподарського комплексу на принципах сталого землекористування необхідно провести ґрунтовний багатofакторний аналіз існуючого стану земельних відносин щодо відповідності екологічному, економічному та соціальному аспектам сталого розвитку.

Дані проблеми можливо вирішити за умови втручання держави. Держава може сприяти трансформації сектору та переходу до сталого ведення сільськогосподарської діяльності шляхом розробки та подальшого впровадження цільових програм. Державні програми, що спрямовані на досягнення сталого розвитку у сільському господарстві України повинні приймати до уваги такі аспекти як управління ресурсом, збереження та відновлення ресурсу, розвиток ринкових відносин, витрати господарств, наукові дослідження та інновації, зацікавлені сторони та глобальна відповідальність.

Для досягнення сталого розвитку сільськогосподарського сектору України, при управлінні ресурсом необхідно покращувати, а не руйнувати взаємозв'язки між екосистемами. Результатом таких дій буде збільшення кількісних та якісних потоків послуг від ресурсної бази сільського господарства. Іншими словами, взаєморівне використання ресурсу природним світом та людиною. Крім того, збереження та відновлення ресурсу можливо досягти за рахунок впровадження та моніторингу ефективного використання (споживання) відновлюваних та не відновлюваних ресурсів, сприяння розвитку біо-різноманіття, оптимального використання земельного ресурсу та поширенню систем виробництва з закритим циклом.

Іншим важливим аспектом є розвиток ринкових відносин. Для сприяння розвитку ринкових відносин державні програми повинні фокусуватись на усуненні торгових бар'єрів, економічного обґрунтованого використанню ресурсу, замішати процеси деградації та підтримувати діяльність, що спрямована на досягнення сталого розвитку. До того, досягнення сталого розвитку зумовлене розумінням суспільства екологічної вартості як ресурсу так і послуг, які надають екосистеми. Для цього, державні програми повинні бути націленими на просування знань щодо пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції екологічних вартостей.

Стрімкий ріст продуктивності сільськогосподарського виробництва досягнуто у наслідок розвитку та впровадження технологічних інновацій. Наслідком такого розвитку є підвищення екологічного впливу на природне довкілля та місцеві громади, а також зниження якісних характеристик основного ресурсу агросектору. Відсутність на сільськогосподарських підприємствах обліку вартостей екологічних ресурсів сприяє підвищенню екстернального впливу на місцеві громади. Слід зауважити, що цілком впровадження інноваційних технологій у виробництві є підвищення продуктивності та отримання більшого доходу підприємства. Тому, при впровадженні інноваційних технологій необхідно проводити оцінку впливу цих технологій на навколишнє середовище та запроваджувати механізми управління ресурсами загального вжитку, такими як вода, повітря, простір. Досягнення сталого розвитку зумовлене зменшенням впливу на ресурс. В свою чергу, необхідною умовою зменшення впливу є трансфер дружніх до довкілля технологій та впровадження на підприємствах управління виробничими відходами.

Соціальний аспект є невід'ємною складовою сталого розвитку. Зростання добробуту держави обумовлене здоров'ям населення. Сільське господарство пов'язане з рядом впливів на здоров'я людини, тому існує потреба забезпечення поширення знань серед місцевих громад та громадян України в цілому щодо впливу традиційного виробництва на здоров'я. Здоров'я населення залежить від якості та безпечності продуктів харчування, тому сільськогосподарські підприємства повинні займатись виробництвом тільки безпечної для здоров'я людини продукцією.

Висновки. Одним з варіантів вирішення проблеми нерационального використання земельних ресурсів та виховування в землекористувачів бережного відношення до природного ресурсу є впровадження у виробництво сільськогосподарської продукції принципів сталого розвитку, що в свою чергу, буде мотивувати сільськогосподарські господарства трансформувати виробничі процеси у дружні до навколишнього середовища технології і тим самим збільшувати вартість свого капіталу.

Стала сільськогосподарська діяльність представляє собою філософію, що ґрунтується на цілях людини та розумінні довготермінового впливу від сільськогосподарської діяльності на довкілля. Запровадження сталої сільськогосподарської діяльності повинно відбуватися на основі отриманого досвіду про ведення сільського господарства, знань про ресурс, наукових розробок, підходів збереження ресурсу та впровадження екологічно дружніх систем управління у сільських господарствах. Такі системи сприяють зниженню та усуненню деградаційних процесів, налагодять продуктивність господарств та стабілізують відносини між підприємствами та місцевими громадами.

Використані джерела.

1. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». - К.: Інтелсфера, 2000. - 360 с.
2. Щурик М. В. Охорона земельних ресурсів як одна з найважливіших складових організацій земельного господарства / М. В. Щурик // Науковий вісник ЧТЕІ КНЕУ. — Чернівці: Книги-XXI, 2010.—Вип. I. (37). Економічні науки.— С. 165-173.: іл., табл.— Бібліогр.: с. 173.

3. Thurman W., Assessing the Environmental Impact of Farm Policies / W. Thurman, - AEI Press: 1995, ISBN: 0844739154, - 79p.
4. Марушевський Г., Висока ресурсо- та енергоємність української економіки як загроза сталості розвитку. Формування основних засад сталого розвитку України, стратегія соціально-економічних перетворень, Україна: / Г. Марушевський - Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006, стор. 276,
5. Мельник, Л. Л., Продуктивне й раціональне землекористування у контексті його форм / Л. Л. Мельник // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. Екологія, рослинництво, землеробство... : науково-теоретичний, науково-практичний журнал. - 2008. - N2. - С. 172 - 176.
6. Пашков І.А., Земля як чинник соціального розвитку / І.А. Пашков // Гуманітарний вісник ЗДІА, випуск 37 – 2009. стор. 34.
7. Паславська О., Особливості правового регулювання розміщення зовнішньої реклами на земельних ділянках / О. Паславська // Земельне, аграрне та екологічне право, Вісник Львів. Ун-ту. Серія юрид. 2009. Вип. 48. С. 203–208

Стаття надійшла до редакції 05.05.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"